کورد لە دیدی گەلی سەردەستی فارسەوە*

زرار میرۆ ڕەواندزی

گەلی کورد لەگەڵ کۆنترین شارستانییە جیهانییەکان، وەك میزۆپۆتامی، ئێران، سووریا، فینیقیا و ئۆرارتۆ ژیاوە، بەڵام بەهۆی دوورە پەرێزییانەوە، دەستکەوتە شارستانییەکانی ئەو میللەتانە، ئەمانی نەگرتۆتەوە. ئەم گەلە لەبەرئەوە بە دوو زلهێزی گەورەی- ئێران و عوسمانی- گەمارۆ درابوون و شەڕی ناوخۆیی، کە بە هاندانی ئەم دوو دەوڵەتە ئاگرەکەی خۆش دەکرا، بە درێژایی مێژوو لە شەڕی مان و نەماندا هەر ئەوەی پێکراوە لە هەر شوێنێك بێ، خۆی بپارێزێ و دوای بەرژەوەندیی تایبەتی عێڵ و عەشیرەتەکەی خۆی بکەوێ. بۆ مانەوە و ژیانێکی ساکار و ئاسایی، پەنای بردووەتە چیا سەرکەش و مەزنەکانی، بۆیە بۆ ماوەیەکی زۆر لە چاو هاوسێکانیدا، لە کاروانی شارستانی بەجێما و لە بارودۆخێکی سەرەتاییدا ژیانی بەسەر دەبرد. ئەم وتە کوردییە" چیای مەزن، نانی هەرزن، شیری بزن" گەواهیی ئەم ژیانە ساکارەیە، کە دوژمنانی ئەوەشیان پێ ڕەوا نەدەبینی. ئەم هۆیانە و گەلێك هۆی تر نەیان هێشت گەلی کورد دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی پێکەوە بنێ.

ئەگەر ئەو ناتەبایی و دووبەرەکییەی شەرەف خانی بەدلیسی سکاڵای لێ دەکات و لەناو کورددا بڵاوە، سەرچاوەکەی هێرش و شەڕی داگیرکەرانەی دوو وڵاتی ئێران و عوسمانی بوو، کە لەژێر پەردەی بەرگری لە ئاینی ئیسلام، بەڵام بۆ داگیرکردنی وڵاتی کورد، هەڵدەگیرسا. لەبەرئەوەی کورد دەرەقەتی ئەم دوو زلهێزە نەهاتوون و لە چەند بەرەشەوە شەڕیان پێنەدەکرا، ناچار بۆ پاراستنی خۆیان هەوڵیان داوە بە چەشنێك لە گەڵیان ڕێکەون،

جارێك رۆمی بن و جارێك ئێرانی. خۆ ئەگەر هەلێکیش هەڵکەوتبێ، ئەوا سەربەخۆیی خۆیانیان لە بیر نەکردووە. دوژمنانیش، کە هەستیان بەم"یاریکردن بە دوو سەری پەت"ە کردبوو. ئیدی بۆ زیاتر چەوساندنەوەیان بەگژ یەکتریاندا داون و بە دەستی خۆیان تەفر و تورنایان کردوون.

نەریتی مێژوویی و رووناکبیریی دەوڵەمەند و رادەی بەرزی گەشەسەندنی ئێتنیکی کورد، بە پێچەوانەی ئەو بارە سیاسییەوەیە، کە تێیدا دەژی. لەبەر رەگ و ریشەی ئەم بارودۆخە تایبەتییە، کە مەسەلەی نەتەوەیی کورد چووەتە ریزی پێشەوەی گیروگرفتی چارەسەرنەکراوی میللەتانی ترەوە. کورد لەناوچەی خوارووی رۆژئاوای ئاسیادا گەورەترین کەمینەی نەتەوەییە، لە هەموو دەوڵەتەکاندا جگە لە ئێران، کە لە ئازەرییەکان کەمترن، بە ژمارە دووەم میللەتن، بەڵام لە مەیدانی خەباتی نەتەوایەتیدا لە هەموو میللەتانی ژێردەستەی ناوچەکە چالاکترن.

دوژمنان چەند کوردیان پاڵەپەستۆ و لە مافی مرۆڤایەتی بێبەش کردووە، ئەوەندەش بەری خۆیانیان بەرەڵڵا کردووە، قەڵەمیان بە دەستەوە بووە چیان ویستووە لەسەر کورد وتوویانە و نووسیویانە. سەرەڕای گشت ئەمانە، بە بێ رەچاوکردنی مەسەلەی کورد ناتوانرێت - بە شیوەیەکی راست و هەمە لایەنە، لە مێژووی رابردوو و باری ئێستا و داهاتووی چاوەڕێکراوی ئەو دەوڵەتانەی کوردیان تێدا دەژی- بکۆڵرێتەوە.

لەبەرچی و هۆی چییە مەسەلەی کورد هێشتا کێشەیەکی زیندووە؟ ئەم پرسیارە دەتوانێ ئەو وەڵامەی هەبێ، کە هەموو ئەو فاکتەرانەی بوونەتە هۆی پەیدابوون و گەڵاڵەبوونی ئەو مەسەلەیە، هەر بە هێزی خۆیان ماون و لە ئارادان، لە پێش هەمووشیانەوە ئەو چەوسانەوە نەتەوایەتی و زوڵم و زۆرەیە، کە میللەتی کورد چەندان سەدەیە بە دەستییەوە دەناڵێنێ.

ئەم وتارە کورتە هەوڵێکی گچکەیە بۆ نیشاندانی سیمای کورد لە روانگەی بۆرجوازی گەلی سەردەستی فارس لە ئێراندا، کە دەردەکەوێ لە ژێر پەردەی گوایە هاوڕەگەزیدا چی بەم گەلە دەکرێ و چۆن دەبینرێ. دیارە لە ئێراندا زوڵم و ستەم لە کورد، رابردوویەکی دوور و درێژی هەیە و بە دەیان وتار و کتێب دەرناخرێ. بەداخەوە لە بەر دەست نەگەیشتن بە سەرچاوە رەسەن و سەرەکییەکان، نەکرا ئەم بابەتە دەوڵەمەندتر بێ. بە هەر حاڵ ئەمە مشتێکە لە خەروارێك!

ئێران وڵاتێکی فرەنەتەوەیە، زانیاری لەسەر ئەم وڵاتە بە گشتی و گەلانی ئێرانی بە تایبەت، لە سێ هەزار ساڵ لەمەوبەرەوە لە بەردەستدایە. لەم ماوەیەدا ئەم گەلانە لەگەڵ دەوڵەتانی جۆربەجۆر، کە خاوەن زمان و شارستانییەتی تایبەت بوون، پەیوەندیان کردووە و لە هەمان کاتدا ژیانی سیاسی و ئابووری و کولتووریی تایبەت بە خۆیانیان پێکهێناوە و بە درێژایی مێژوویان پاراستوویانە و داکۆکیان لێکردووە.

ئێران لە بەر بارودۆخی جیۆگرافی و رێکخراوی دەوڵەتی و پەرەسەندنی کولتوور و شارستانیەتی، لە مێژووی وڵاتانی رۆژهەڵاتی نزیك و ناوەراستدا، ئەرکێکی گرنگی لە ئەستۆدا بووە، تەنانەت جاروبار دەوری فەرمانڕەوایی لەم هەرێمانەدا بینیوە. لە سەردەمانی زۆر کۆندا، ئێران لەگەڵ میسر و یونان پەیوەندی پەیداکرد و گەلێك ناوچەی ئاشوور و بابل و ئۆرارتۆ و ئاسیای ناوەندی خستە ژێر رکێفی خۆیەوە. ئێران پاش هێرشە داگیرکەرانەکانی ئەسکەندەری مەقدوونی لە بەربەرەکانێ لە دژی رۆم و بیزانس (رۆمی رۆژهەڵات) لە سەربەخۆیی خۆی بەرگری کرد، پاشان لە بەرامبەر هێرشی بەربڵاوی عەرەبدا تووشی شکان و پەرشوبڵاوی بوو، لە دوای ماوەیەك عەرەبەکانی خستە ژێر کاریگەریی کولتوور و شارستانیەتی خۆیەوە. بەڵام ئێرانی پاش ئیسلام هیچ کاتێك نەبووەوە بە ئێرانی پێش ئیسلام.

لە سەدەی حەوتەمی زاینیدا، کەس گومانی بۆ ئەوە نەدەچوو، کە مەترسیی سەرەکی بۆ سەربەخۆیی ئێران، نەك لەلایەن رۆمەکان یا تورکانی ئاسیای ناوەند، بەڵکو لە لایەن عەرەبەکانەوە بێ، کە پادشایانی ساسانی هیچ گرنگییەکیان پێ نەدەدان. ئێرانییەکان عەرەبەکانیان بە کۆمەڵێك عێڵ و عەشیرەتی کۆچەری دەوارنشین و رەش و رووت دەزانی، کە جاروبار دەس دەدەنە دزی و راووڕووت و گێروگرفت بۆ ئێرانییەکان دەسازێنن، بەڵام هەر ئەم "عەرەبە رەش و رووتانە" کارەساتێکی وایان بە سەر ئێراندا هێنا، کە لە پاش هێرشەکانی ئەسکەندەری مەقدوونی بێ وێنە بوو. دوای سەرکەوتنی عەرەبەکان، بنچینەی ئاین و کولتوور، بە گشتی ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووریی وڵاتانی داگیرکراو، بە تایبەت ئێران، بە دەستی عەرەب، لە رەگ و ریشەوە دەرهێنرا.

لە نیوەی یەکەمی سەدەی حەوتەمی زاینیدا، بە شاکانی ساسانیان دەوت "شاهەنشا" واتە شای شاکان. ئەم شایانە لە هەرێمە جۆربەجۆرەکانی ئیمپراتووریای

ئێرانی بەرینی ئەو سەردەمەدا دەسەڵاتدارانی بچووك بوون. هەرێمی فارس، خووزستان،کرمان، تەبەرەستان، دەیلەم، گورگان، خوراسان و ئازەربایجان لە بندەست دەسەڵاتدارانی ناوچەییدا بوون، کە پشتاوپشت لەو ناوانەدا فەرمانڕەواییان دەکرد. مێژوونووسە عەرەبزمانەکان بەم شا بچووکانەیان دەوت " دهقان". ئەم دێهقانانە لە هەرێمەکانیاندا، خۆیان بە دەسەڵاتداری تەواو دەزانی و هەوڵیان دەدا لە بەرامبەر "شاهەنشا"دا لە سەربەخۆیی و دەسەڵاتداریی خۆیان بەرگری بکەن. هەر ئەم هەست و کردەوەیە و خۆ دوورخستنەوە لە دەسەڵاتی ناوەند، بە رای زوربەی مێژوونووسان بوو بە هۆی سەرەکی لاوازی و بەزینی ئێرانییەکان لە بەرامبەر هێرشی یەکگرتوو و بەکۆمەڵی عەرەبەکاندا.

لە لای عەرەبەکانیشەوە ئاینی ئیسلام موسڵمانەکانی هاندەدا لەو هێرشانە، کە بە ناوی جیهادەوە بۆ سەر کافرەکان دەکرا بەشداری بکەن. لە قورئاندا موسڵمانەکان هاندەدرێن بە کۆمەڵ هاوبەشیی ئەم شەڕانە بکەن و پاش داگیرکردنی وڵاتی کافرەکان مافی رەوای خۆیانە ژن و پیاو و منداڵیان لێ بکوژن، یان بیانکەن بە کویلە و ماڵ و سامانیان لێ داگیربکەن. ئامانجی سەرەکی عەرەبە موسڵمانەکان لە داگیرکردنی وڵاتانی بە وتەی ئەوان کافر لەم وتەیەدایە، کە دەڵێن قسەی عومەری کوڕی خەتتابە: " موسڵمانەکان خەڵکی زیندووی وڵاتانی داگیرکراو دەخۆن و کاتێ هەم ئێمە و هەم ئەوان مردین منداڵەکانمان منداڵەکانیان دەخۆن".

عەرەبەکان جگە لە زمانی دەوڵەمەندی عەرەبی و ئاینی ئیسلام، شتێکی دیکەیان بۆ گەلانی ئێرانی نەهێنا. بەڵام هەتا پێیان دەکرا بە ناوی باج و پیتاك و جزیەوە، خەڵکیان دەڕووتاندەوە. بۆ وەرگرتنی ئەم باجانە، پارچە ئاسنێکیان لە مل خەڵك دەکرد و لەسەر ئەم ئاسنە نووسرابوو ئەم گوندییە خەڵکی کام گوندە و ئەگەر لە شوێنێکی تردا بیانگرتبا دەیاننادرەوە بۆ گوندەکەی خۆی و ئەگەر پارچە ئاسنەکەشی لە ملدا نەبووایە بە ناوی بەرەڵڵا و بێ سەروشوێن دەیان گرت. ئەم کارە داخکردنی کویلەکانی وەبیر دەهێناوە و سەرشۆڕییەکی یەکجار گران بوو بۆ ئەم گەلانە. عەرەبەکان مەڵبەندی خۆیان "دارالسلام" بوو و بە گشتی بە گەلانی ناعەرەبیان دەوت "موالی" و بە وڵاتەکەیان "دار الحرب" بە تایبەت ئێرانییەکانیان ناو نابوو "عەجەم"، ئەم وشانە کەسایەتی ئێرانییەکانی تێکشکاند و بە درێژایی مێژوویان هەتا ئەمڕۆش

لێیان نەبۆتەوە و ئەمە رۆحو رەوانی ئێرانی بریندار کرد و لەبەر ئەمە کاتێ دەوڵەتی عەرەبی بەنی ئومەییە هاتە سەر دەور٧٥٠-٦٦١، لەسەر ئەمە سوور بوون، کە دەوڵەتەکەیان دەوڵەتێکی عەرەبیە و خەڵکی وڵاتانی داگیرکراو نابێ هیچ هیوای چاکە و بەخشینیان پێ بێ. ئەم دەوڵەتە بێ بەزییانە خەڵکیان دەگرت و پاش ئەزیەت و ئازارێکی زۆر ملیان دەپەڕاندن و ماڵ و سامانەکەیانیان داگیر دەکردن. ئەم چەشنە ئاکارانە خەڵکی زۆرلێکراوی بەرەو خەباتێکی نائۆمێدانە دەبرد. ئەم خەباتە، گەلانی بەزیو و داگیرکراوی سەدە سەرەتاییەکانی فەرمانڕەوایی عەرەبی هاندەدا، کە شێوەیەکی گونجاو بۆ بەربەرەکانێ و رزگاری لە هەموو جێگا و شوێنێکدا بدۆزنەوە. هەر ئەم خەباتە بوو رێی خۆشکرد بۆ دزەکردنی فەلسەفەی یونانی کۆن بۆ بێ هێزکردنی ئاینی ئیسلام لە سەرزەمینی خەلافەتی ئیسلامیدا.

سەرکەوتنی عەرەبەکان بە سەر گەلانی ئێرانیدا بوو بە هۆی ئەوەی، کە زمانی ئەدەبی ئەم گەلانە، کە رووی لە گەشە کردن و لە رەوتی پەرەسەندندا بوو، پێشی پێبگیرێ و زمانی عەرەبی ببێتە باو. دەسەڵاتدارانی عەرەب لە پاشماوەی میراتی ئەدەبی گەلانی ناعەرەب چیان بە دەست کەوت تەفروتوونایان کرد، ئینجا هەموو شت لە ئیسلام و بۆ ئیسلام بوو. ئاینی ئیسلام لە هەر موسڵمانێکی دەویست رۆژێ پێنج جار نوێژ بخوێنێ و ئەم نوێژەش دەبێ بە زمانی عەرەبی بێ، دەنا خوا لێیان قبووڵ ناکات. بۆ نووسینیش جگە لە ئەلفوبێی عەرەبی نابێ لە هیچ ئەلفوبێیەکی دیکە کەڵك وەربگیرێ. ئەم هەلومەرجە زمانی میللی گەلانی ناعەرەبی تازە موسڵمان بووی لە رەوتی سروشتی خۆی دەرکرد و رێگای گەشەکردنی پێگرت و شێواندی و خستیە ژێر کاریگەریی خۆیەوە، ئەم کاریگەری و شێواندنە ئەوەندە بە هێزبوو شوێنەواری هەتا ئەم رۆژگارەش هەر دیارە. بۆ نموونە یەکێ لە هۆیە سەرەکیەکانی پەرشوبڵاویی زمانی کوردی لە باری رێنووس و گرامەر و وشە و تەنانەت پێکنەهاتنی زمانی یەکگرتووشەوە هەر کاریگەریی زمان و ئەلفوبێ عەرەبیەکەیە. یا زمانی فارسی ئێستاش لە بەر گیروگرفتی زمانی عەرەبی، کە زۆر کاری تێدا کردوە، رێنووسێکی پڕاوپڕی بۆ نەکراوە و تەنانەت گرامەرێکی زانستیی و روون و دوور لە کێشە و گرفتیشی نییە. ئاشکرایە جەماوەری خەڵکیش هیچ کاتێ فێری ئەم زمانە، کە نامۆ بوو بە گیان و رۆحیان نەبوون و ئەوەش، کە بەناوی نوێژ دەیانخوێند و ئێستاش

دەیخوێنن لە واتاکانی تێنەدەگیشتن و تێناگەن، سەرجەمی ئەمەش زۆربەی خەڵکی لە خۆێندن و زانین دوور خستەوە و خوێندن و زانین بوو بە موڵکی تایبەتی پیاوە ئاینیە موسڵمانەکان واتە مەلاکان. ئەوانیش بۆ تێگەیاندن و دابەزاندنی ئاینی ئیسلام لە ولاتەکەیاندا هەر خەریکی شەرح لەسەر شەرح و تەفسیر نووسین بوون و بەداخەوە هیچیان بۆ گەشە پێدانی زمان و کولتووری گەلەکەی خۆیان نەکرد، ئەمەش کۆسپێکی دیکەی کولتووری عەرەبی بوو، کە گەلانی ناعەرەبی لە میراتی ئەدەبی و مێژوویی رەسەنی خۆیان بێ بەشکرد، جا هەتا ئەم بارودۆخە لە ئارادا بێ، ئەم گەلانە و زمانەکەیان لە گیروگەفت رزگاریان نابێت.

بەڵام پاشان چینی دەرەبەگ و خاوەن موڵکی تازە موسڵمان بوو، بۆ پاراستنی موڵکەکانیان، لە دەسەڵاتی عەرەب نزیك بوونەوە، زمانی عەرەبی بوو بە زمانی نووسین و ئاخافتنیان و نەختە نەختە زمانە سەرەکیەکەی خۆیانیان کردە زمانی گفتوگۆ لە گەڵ خەڵکی رەمەکی و هەژار و خزمەتکارەکان، وەك چۆن لە سەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەم لە دەرباری رووسیای قەیسەریدا بە زمانی فرەنسایی دەدوان و زمانی روسیش لەناو خەڵکی هەژاردا باو بوو.

هەرکە گلۆڵەی دەسەڵاتی عەرەبەکان کەوتە لێژی، لەگەڵ بزووتنەوەی رزگاریخوازانە لە دژی دەسەلاتی عەرەب، رووناکبیرانی ولاتانی داگیرکراو، گیانێکی تازەیان بەبەردا هاتەوە، دەستیان کرد بە زیندووکردنەوەی زمانەکەی خۆیان و هۆنینەوەی شیعر بەو زمانە و نووسینەوەی مێژوویان و هەڵدان بە مێژووی پڕ لە شانازی باوباپیرانیان. لەم سەردەمەدا ژیلەمۆی رق و قینی ساڵانی ساڵ لەژێر خۆڵەمێشی دان بە جەرگ داناندا، هاتە دەر و بەردەوام گەشایەوە و گڕێ کوێرەکانی رەوانی و کەسایەتی رووی لە کردنەوە کرد و لەچوارچێوەی چەشنە "نیشتمانپەروەری"یەکدا قەتیس ما. ئەم نیشمانپەروەرییە کرچ و کاڵە، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا بوو بە چەکی دەستی وردەبۆرجوازی تازە پێگەیشتووی ئێرانی، وردەوردە پەرەی سەند و بوو بە شۆڤێنیزمی رەش و بەرەڵڵای بۆرجوازی گەلی سەردەستی فارس بۆ بێ رێزکردنی گەلانی دیکە. گەلێك، کە دوێنێ کەسایەتیان دەشکاند و بێ رێزیان دەکردن، ئەمڕۆ خۆی حورمەتی گەلانی دیکە دەشکێنێ. بۆ نموونە ئەمە نووسراوێکی میرزا ئاقا خانی کرمانی، نووسەری ئازادیخوازی سەرەتای

بزووتنەوەی مەشرووتەخوازیە لە ئێران، کە خۆی بە دەستی بەرەی پاشکەوتوو لە سێدارە دراوە. ناوبراو لە یەکێ لە بەرهەمەکانیدا بە ناوی "سه مکتوب" سەبارەت بە عەرەب دەنووسێ: "*ڕێگرانی رووت و قوت، مشك خۆرانی سەرگەردان، پەنابەرانی ژێر دڕووی موغیلان، خراپترین مرۆڤ، دڕندە ترین گیانلەبەران، کۆمەڵێك جەردەی شوانی وشتر، ژمارەیەك رەش و زەردی کزو لاواز و بێ ئەدەب و بێ ناموس وەك ئاژەڵ بەڵکو خراپتریش، دەوڵەتی ئێرانیان بەو هەموو گەورەییە و گەلی بە ئەمەك و خاوەن ئالا و شارستانیەتی ئێرانیان بە بای فەنادا دا و تەخت و تاجی کەیانیان بە تالان برد، هەی تف لەم بێ ناموسانە...* "

لە بەر پەرشوبلاوی و لاوازی خەلافەتی عەرەبی و زیندووبوونەوەی دەوڵەتانی ناوچەیی دەوڵەتی تاهیریانو... ئێران لە دەسەڵاتی بێگانە رزگار بوو. ئەم رەوتە لە ساڵی ٩٣٥ دا بە پێکهاتنی دەوڵەتی بنەماڵەی بوویە لە رۆژئاوای ئێرانەوە دوایی هات و بە ئاکام گەیشت.

دەوڵەتی سامانییەکان ٩٩٩-٩٠٠ بە پێچەوانەی تاهیریەکان٨٧٣-٨٢١ هەستیان بەوە کردبوو، کە بێ بووژانەوەی ترادیسیونی کولتووری کۆن، سەربەخۆیی و سەقامگیریی دەوڵەتەکەیان سەرناگرێ. لە هەمان کاتیشدا بە ئاشکرا دژایەتی ئاینی ئیسلام و عەرەبیان لەو سەروبەندەدا پێنەدەکرا. سامانیەکان رێگایەکی دیکەیان گرتەبەر، هاتن لە ئاینزا جۆربەجۆرەکانی ئیسلام، کە ئاینی ئیسلامی سونی سەردەستی تێك دەشکاند، پشتیوانیان کرد. رادەی ئەم کار و کردەوەیە بەو جێگایە گەیشت، کە رێزلێنان لە ئاینی زەردەشتیش ئیتر کارێکی مەترسیدار نەبوو.

یەك لەو بەرهەمانەی، کە ئەم بۆچوون و بیر و باوڕانەی لە خۆگرتبوو "شانامە"ی فیردەوسی ١٠٢٥-٩٣٤ بوو، کە هەموو گەلانی ئێرانیزمان بە موڵکی خۆیانی دەزانن و یەك لە شاکارەکانی ئەدەبی جیهانە. شانامە پڕە لە هەست و نەستی دژ بە عەرەب و داگیرکەر و شانازی بە رابردوو و پادشاکانی ئێرانەوە. کاتێ فیردەوسی لە عەوەب دەدوێ و باسی بارودۆخ و بیچمیان دەکات، بەم چەشنە دەیاننەخشێنێ، کە سامالّسای رق و قینە لە عەرەب:- *ئای لەم مار خۆرانە، کە دەموچاویان وەك ئەهریمەنە، لە زانایی و شەرم بێ بەشن، نە گەنجیان هەیە نە ناو و نە تەخت و نە*

ڕەگەز، هەر دەیانەوێ دنیا وێران بکەن. ئای لەم قەلە ڕەشە بێ ڕەنگ و ڕوخسارانە، لە وریایی و زانایی و ناو و نەنگ بێ بەشن.

ازین مار خوار اهـــرمن چهرگان　　ز دانـــائی و شـــرم بی بـــهرگان
نـــه گنج و نه نام و نه تخت و نژاد　　همی داد خـــواهـد گـیتـی ببــاد
ازین زاغ ســاران بـی آب و رنــگ　　نه هوش و نه دانش نه نـام و نه ننگ

لـە باسـی ژێـرەوژوربـوونی تـەخت و تـاجی پادشـایانی ئێـران بـە دەسـتی ئـەم عەرەبانە، خەم و داخ هـەڵی دەگـرێ و چـەرخـی گـەردوون نـەفرین دەکـات بـۆ کـار و کردەوەی و ئاخ بۆ ڕابردووی ئێران هەڵدەکێشێ: لە شیری وشـتر خواردنـەوە و خـواردنی مارمێلکە، عەرەب بەو جێگایەی گەیاندوە کار، تاجی کەیانی بکات ئارەزوو، هەی بە نەحلەت بی ئەی چەرخی گەردوون.

زشیر شتر خوردن و سوسمـــار　　عرب را به جائی رسیدەست کار
کـــه تاج کیــــانی کندی آرزو　　تفو بر تو ای چرخ گـــردون تفو

سەرەڕای ئەمانە، لە پاش هێرشی عەرەب، گرنگی بار و هەڵکەوتی ئێران بـە تەواوی تێکنەچوو، پـاش مـاوەیـەك بـە گـەلێـك هـۆ تـوانی خـۆی بگرێتـەوە. ڕێگـای کاروانی، کە لە ئێمپراتۆریای چینەوە هەتا قەراغ دەریای ناوەڕاست دەهات، بە هەزاران ساڵ لەناو ئێران و گەلانی ئێرانیەوە تێدەپەڕی، لەبەر ئەمە دەوری ئاڵوگۆڕیی بازرگـانی و کولتووری نێونەتەوەیی ئەم ناوە یەکجار گرنگ بوو. بـەشـداری ئێـران لـە کولتـوور و پەروەردەی سەردەمانی کۆن و بەتایبەت سەدە ناوەندیەکاندا زۆر دیار و لە بەرچاوە. لە سەدەکانی نـاوەڕاسـتدا کولتـوور و شارسـتانیەت و زمـان و ئـەدەبـی فارسـی هـیچ لـە کولتوور و زمانی یونانی کۆن کەمتر نەبوو.

لە وڵاتی ئێرانی ئێستادا گەلانی جۆربەجۆر و جیاواز لـەیـەك بـە تایبـەتمـەنـدی ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووری خۆیانـەوە، کـە لـە کۆنـەوە هـەرکام لـەسـەر خـاکی خۆیان ژیاون، بەسەر دەبەن. ئەم گەلانە بە باشـی ئاگایـان لـە جیاوازیـەکـانی خۆیـان و

گەلەکانی دیکەیە. وەك فارس، تورك، عەرەب، بەلووچ، ئەرمەن و کورد. زوربەی ئەم گەلانە، کە لەسەر سنووری ئێرانی ئێستا دەژین، بە هۆی شەڕ و پەیماننامەکانی پاش شەڕ، لە بەشەکانی دیکەیان لەو بەری سنوورەوە دابڕاون، بەڵام نێوان و پێوەندیەکی پتەویان لەگەڵ ئەوبەرەوەدا هەر هەیە. وەك تورك، تورکمان، عەرەب، ئەرمەن، بەلووچ و کورد.

لەم سەردەمەدا، هەموو ئەم گەلانە، کە نیوەی دانیشتووانی ئێران پێکدێنن، بە نان و جل و بەرگی خۆیانەوە، لە زیندانی ئێراندا زیندانین و رژێمە دژ بە گەلەکانی ئێران، ئەم گەلانەیان لە هەموو مافێك بێبەش کردووە و گەلی فارسیان بە پاسەوان و زیندانەوانی ئەم زیندانە گەورەیە و ئەم زیندانییە بێ تاوانانە داناوە.

گەلانی ئێران لە سەرەتایی ترین مافی مرۆڤایەتی بێبەشن، ئەم بێبەشیەش، پەرەسەندنی سیاسی، ئابووریی و کولتووریی هەموو ئەم گەلانەی تووشی قەیران و کێشە کردوە. ستەمی نەتەوایەتی و ئاینی بە هەموو ماناوە بە سەریاندا سەپاوە. ئەم ستەمە بەگوێرەی بارودۆخی گەلەکان شێوە و رووکاری جۆربەجۆری هەیە، لە نکوولی هەبوونیانەوە بگرە هەتا گاڵتە پێکردن و سووکایەتی و تاڵانکردنی سەرچاوە سروشتیەکانیان و کۆسپ و تەگەرە خستنە رێی و رەوتی پێشکەوتنی ئابووریی و کۆمەڵایەتیان و پێشێل کردنی مافی بەرابەریی هاوبەش و دابینکردنی چارەنووسیان، بەڕێوە دەچێ.

کوردستان، وەك وڵاتێکی دابەشکراو و گەلی کورد وەك خەڵکێکی ژێردەست، لەو وڵاتانەدا، کە ئەمڕۆ چارەنووسی ئەم وڵاتە و ئەم خەڵکەیان بە دەستەوە گرتوە، نە سنوورێکیان بۆ دیاریکراوە و نە دان بە هەبوونیاندا دەنرێ و بەگشتیش بڕوا بە هیچ چەشنە بەڵگە و زانیاریەك سەبارەت بە هەبوون و رابردوویان ناکرێ، ئەوەی، کە هەیە و لەبەر دەستدایە یا دەیفەوتێنن و یا دەیشارنەوە و یا دەستی تێوەردەدەن. بۆ نموونە کوردی ئێران وەك کورد و گەلێکی جیاواز سەیر ناکرێن، بەڵکو بە ئێرانی پێناسە دەکرێن. جا لەبەر ئەمە و گەلێ هۆی تر، دەرخستنی هەر جۆرە زانیاری وردی دیمۆگرافی و جیۆگرافی و هیستوریوگرافی سەبارەت بە کورد و کوردستان، پڕاوپڕ و لە جێگای خۆیاندا نین، ناچار دەبێ ئەو بەڵگە و هەر چەشنە کەرەسەیەك، کە بۆ

لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم گەلە بە کار دەبرێن، زۆر بە وردی و گومانەوە سەیر بکرێن و بۆ زانینی گەلێك شتی دیکەش، دەست بدرێتە مەزەندە و هەڵسەنگاندنی گشتی.

کوردستانی ئێران، ناوچەیەکی بەرین و فراوانە، رووپێوی بە گوێرەی زوربەی زۆری سەرچاوەکان، ١٢٥٠٠٠ کیلومەتری چوارگۆشەیە، واتە ٨٪ رووپێوی گشت ئێران و ٢٧٪ تێکڕای خاکی کوردستانە. دەوڵەتی ئێران هەرێمی کوردستانی لای خۆی، دابەشکردوەتەوە و لە یەکی دابڕیون و بۆ هەر بەشێك ناوێکی تایبەت بە خۆی داناوە، کە ئەمانەی خوارەوەن: پارێزگای کوردستان/ سنە، سەقز، بانە، مەریوان، دیواندەرە و کامیاران، ئەم پارێزگایە هەر لە کۆنەوە کوردستانی ناو بووە، بەڵام دەسەڵاتدارانی ئێران قەت ئەم راستیەیان لە بەر چاونەگرتووە و نایانەوێ دانی پێدا بنێن بەم ناوچەیە دەڵێن رۆژئاوای وڵات و کاتێ ناچار دەبن لەم بارەوە شتێك دەربڕن دەنووسن" خەڵکی ساویلکە بە شاری سنە دەڵێن کوردستان". پارێزگای پێنجەم واتە کرماشان، قەسری شیرین، کەنگاوەر، کرێند، سەحنە و گێلانی رۆژئاوا و...، پارێزگای چوارەم ئازەربایجانی رۆژئاوا ورمێ، مەهاباد، بوکان، شنۆ، نەقەدە، میاندواو، سەردەشت، خوی، لاجان و ماکو و پارێزگای ئیلام دێهلوران، دەرەشار، شیروان، مێهران و ئەیوان. بەشێکی بەرچاو کورد لە پارێزگای نۆیەم واتە خوراسانە- قووچان، بجنورد، شیروان و دڕەگەز. لە تاران و شارە گەورەکانی دەرەوەی کوردستانیشدا کوردێکی زۆر دەژین.

کوردستانی رۆژهەڵات ناوچەیەکی وەرزێری و ئاژەڵداریی گرنگە. لەو بەشەی کە شاخاوی و دارستانە و بە کەڵکی چاندنی دەغڵودان نایەت، ئابووری شوانکارەیی بەڕێوە دەچوو، لە هەمان کاتیشدا کشتوکاڵ رۆڵێکی یارمەتیدەری هەبوو. لەو ناوچانەشدا کە دەشت بوون ئیشوکاری سەرەکی خەڵکەکە وەرزێری بووە و مەڕ و ماڵات بەخێو کردنیش لە پاڵ ئەوەدا بە رادەیەکی کەم باو بوو. ئەوانەی وا تەنیا خەریکی کشت و کاڵ بوون، یا هەر مەڕ و ماڵاتیان بەخێو دەکرد، ژمارەیان کەم بوون و بەرەبەرەش دەبوونە گوندنشین و نیشتەجێ دەبوون. زستانان لە گوندەکان دەمانەوە و هاوینانیش دەچوونە هەوارگەی سەر چیا نزیکەکانیان.

نەبوونی سەرمایە و هەژاریی گشتی و ژێردەستەیی، دانیشتووانی کوردستان، چ لە باری ئابووریی سیاسییەوە و چ لە باری کولتوورییەوە، لە کاروانی بەرەو

پێشچوون بە تایبەت بازرگانی لەگەڵ دەرەوەدا وەدواخست و هەر ئەمەش بوو بە کۆسپێکی گەورە لە ڕێگای گەشەکردنی بۆرجوازی کورددا. بۆرجوازی و پرۆلێتاریای پیشەسازی لە کوردستاندا بە شێوەیەکی سرۆشتی پەرەی نەسەند، بۆیە رۆڵی سیاسی و ئابووریشیان بە باشی دیار نییە.

پاش ئەو ئاڵوگۆڕە رووکەشانەی، کە بە دەستی شای ئێران، مەحەمەد رەزا شا، هاتە کایەوە و بە ناوی " شۆڕشی سپی" ناوبانگی دەرکرد، بارودۆخی کوردستانیش کەم و زۆر گۆڕانی بە سەردا هات، پەیوەندیی بەرهەمهێنان، کە لەسەر دیاردەی ئاغا و وەرزێر بوو، تووشی هەرەس هێنان هات و زۆر لایەنی پەیوەندی کۆنی ئابووریی کۆمەڵایەتی نەما، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ، کە دەبێ سەرخانەکانی، واتە پێوانەی کولتووری و سوننەت و... لەبەرچاو نەگرین. ئەم پێوانانە ئێستاش دەوری گرنگی خۆیان دەگێڕن و لە رووداوە سیاسی و تاقم و رێکخراوەکانی کوردستاندا کاریگەرییان هەر ماوە، بەڵام ئەم ئاڵوگۆڕە ئابووری و کۆمەڵایەتیانە بوون بە هۆی لەناوچوون و داوەشان و لاواز بوونی هێندێ لە چینە کۆمەڵایەتییەکان و لە هەمان کاتدا زەمینەی پەرەسەندنی هێزەکانی تری پێکهێنا. بە شوێن ئەم گۆڕانکارییە ئابوورییانە و بڵاوبوونەوەی پەیوەندیەکانی سەرمایەداری بەستراوە لە ئێراندا، بنچینەی داوەشانی پەیوەندی رزیو و کۆنی کۆمەڵایەتی لە کوردستانیشدا دانرا.

ژمارەی کوردی دانیشتوی کوردستانی بندەستی ئێران لە نێوان ٧- ٨ ملوێن کەس نووسراوە، کە نیو ملیۆنی لە پارێزگای خوراسانە. زوربەی زۆری کوردی رۆژهەڵات لە باری ئاینییەوە موسڵمانی سونی مەزهەبن، کوردانی ناوچەی گەڕووس (بیجاڕ) و...، خوراسان و بەشێك لە کرماشان و دەوروبەری شاری سنە شیعەن. هەروەها لە کوردستانی رۆژهەڵاتدا فەلە و کاکەیی- ئەهلی حەق/ عەلیولڵایی و جوو دەژین. دوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندیش لە کوردستاندا لاینگرانی خۆیانیان هەیە.

لە باری تەندروستی و داودەرمانەوە، بارودۆخی کوردستان زۆر ناهەموار و شپرزەیە. پزیشکی کوردستان ٥٪ ی هەموو پزیشکەکانی وڵاتی ئێرانە و بۆ هەر ٥٧٦٨ کەس یەك پزیشك هەیە و بۆ هەر ٣٧٦٨٢ کەس یەك پزیشکی ددان و بۆ هەر ١٣٧٨ کەس یەك تەخت لە نەخۆشخانەدا هەیە. دەست گەیشتن بە داودەرمانیش لەمە

باشتر نییە هەر بۆیە ڕێژەی منداڵ مردن بە تایبەت لە گوندەکانی کوردستاندا لە چاو هەموو ئێراندا لە ئاستێکی زۆر بەرزدایە.

لە باری فێرکردن و خوێندنیشەوە، کوردستان یەکێکە لە دواخراوترین هەرێمەکانی ئێران، ڕێژەی خوێندکاری سەرەتایی ٩/٢٪، خوێندکاری پێشناوەندی (ڕاهنمائی) ٨٪ و ناوەندی ٧/٢٪ و قوتابی قوتابخانەی تەکنیکی ٦٪ هەموو ولاتی ئێران پێکدێنن. ڕێژەی خوێندکارانی بالاش لە زانستگاکاندا، لەچاو هەرێمەکانی دیکەی ئێراندا لە نزمترین ئاستدایە.

هەر چەند کوردستانی ڕۆژهەلات لە باری هەلومەرجی سروشتی و سامانی ژێرزەویەوە زۆر دەوڵەمەندە، بەلام لەبەر زۆرداری و ستەم، لە دوای بەلوچیستان، دواخراوترین ناوچەیە.

کورد لە مێژووی ئێراندا

کورد یەکێکە لە گەلە دێرینەکانی ئاسیای ڕۆژئاوا و بەر لە تورك و عەرەب لەسەر شانۆی مێژوو دەرکەوتووە. ئەم خەڵکە بە بەردەوامی لە ڕووداوە هزری و سیاسی و کولتوورییەکانی ناوچەکەدا، بەشداری کردووە و هاوبەشی پێکهێنانی مێژووی ئیمپراتۆریا گەورەکان و دەوڵەتانی نوێی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستە. بە وتەیەکی تر، گەلی کورد بە درێژایی چەرخەکان، نەك هەر دەستاوێژێکی گرنگ، بگرە هۆکارێکی کاریگەر بووە لە پرۆسەی مێژوویی بەشێکی ئەم جیهانە، کە بە ڕاستی بە لانکی شارستانی دەژمێردرێ و دەورێکی گرنگیشی لە پەیوەندی نێو دەوڵەتاندا هەبووە. کوردەکان لە ئەنجامی تێکەلاوبوونی هۆز و میللەتانی کۆن، کە لە چیاکانی زاگروسدا جێگیر بووبوون، پەیدا بوون. لە کاتی دروست بوونیاندا گرووپی زمانە ئێرانییەکان بەسەر گرووپی زمانەکانی تردا سەرکەوتووە و لە ئەنجامی ئەم سەرکەوتنەدا زمانەکەیان واتە زمانی کوردی دروست بووە و ئیستا یەکێکە لە زمانە ئێرانییەکان.

مێژوونووسانی گەلانی دنیای کۆن لە بەرهەمەکانیاندا بە وشەی جۆربەجۆر، ئاماژەیان بە ناوی گەلی کورد کردوە، وەك خەڵکێکی دیاریکراو، واتە وشەی کورد،

وەك ناوی میللەتێك، کە لە سنووری چوراچێوەی کوردستاندا ژیاوە، لە نووسراوەکانی یۆنان و ئەرمەن و سۆمەر و... بەرچاو دەکەوێ. بەڵام ئەم ناوە لە یەك جیاوازانە و نەبوونی کەرەسە و سەرچاوەی پتر و روونتر و بارودۆخی تایبەتی کورد و پڕۆپاگاندەی دوژمنانە و چەواشەکردن لە هەموو بارێکی ژیانی کورددا، بە درێژایی مێژووەکەیان و خۆگێلکردنی هێندێ گوایە کوردناس لە باسەکە، چەشنە سەرنج و بۆچوونێکی ناڕاستی لە لای کوردناسان دروست کردووە، دیارە ئەمەش بۆ ئەو مەبەستەیە، کە گەلی کورد لە مێژووی کۆنی خۆی دابڕن و بە گەلێکی بێ مێژوو لە قەڵەمی بدەن. بۆ نموونە رەشید یاسەمی دەنووسێ " لە لای ئێرانییەکان لە کۆنەوە هەتا ئەمڕۆ کورد بە واتای رەگەزێکی تایبەت نەبووە. کاتێ دەیانوت کورد، زۆرتر مەبەستیان لە هەموو کۆچەرەکان بووە و یا بە پیاوی دلێر و بە ئەمەکیان وتووە". پاشان چەند کەس لە رۆژهەڵاتناسان، بە تایبەت خانم ن.ك.س. لەمپتون، ئەم بیرۆکەیانەی نەختێ بەربلاوتر کردەوە، کە مەبەست لە کورد لە سەرچاوە کۆنەکاندا، ئەو خەڵکە نییە ، کە ناوی کوردە، بەڵکو ئەو خەڵکانەن، کە نە تورك بوون و نە عەرەب و چەند وتەیەك لە تەبەریی مێژوونووس و کەسانێکی تر سەبارەت بەم کوردانە دێننەوە. لە راستیدا ئەو گەلە، کە نە تورك بووە و نە عەرەب و لەو سەردەمانەدا وا باسی لێدەکرێ بە کۆچەری ژیاون، هەر ئەو خەڵکەن، کە ئەمڕۆ بە گەلی کورد ناسراون. لە مێژووی سیستاندا، کە لە نیوەی سەدەی یازدەیەمدا نووسراوە، هاتووە "لەو سەردەمەدا کوردێکی زۆر لە رۆژهەڵاتی ئێران ئەفغانستان و سیستان و خوراساندا دەژیان". سترابۆن جیۆگرافی یونانی دەنووسێ" لاوانی پارسیان وا باردەهێنا، کە لە کاتی سەرما و گەرما و باراندا بە توانا و بە تاقەت بن، شەو بە شاخانەوە شوانی بکەن و بەری داری لێرەوار وەکو بەروو بخۆن. بەم کەسانەیان دەوت کەردەك Kardak. کەردەکەکان بە تالان و رارووت دەژیان و کەردا بە واتای پیاوی شەڕانی و دلێرە". لە مێژووی ئێرانی کۆندا زۆرجار ئاماژە بەوە دەکرێ، کە پادشا ئێرانییەکان گەنجەکانیان بۆ لای عێڵ و عەشیرەتی شاخاوی دەنارد بۆ ئەوەی فێری شەڕ بن و بە ژیانی سەخت و ناهەموار رابێن. ئەم عێڵ و عەشیرەتانە کورد بوون. جا کورتەی ئەوەی، کە سترابۆن باسی دەکات ئەمەیە، کە ئێرانییەکان لاوەکانی خۆیانیان بۆ لای کوردەکان دەنارد تا فێری ژیان و شەڕ بن، کە رەشید یاسەمی خۆی لێ گێلکردووە. بەداخەوە درێژە پێدانی ئەم

باسە لەم نووسینە کورت و تەسکەدا ناگونجێ و لەمە زیاتریش بۆمـان نییـە لـە سـەری بڕۆین.

دژایەتی دوو شێوەی ژیان واتە ژیانی کۆچەری، کە مـاوەیـەك ژیـانی سـەرەکـی کوردان و گەلێك لە گەلانی تر بـووە و ژیـانی نیـشتەجـێ بـە درێـژایی بـوون و ژیـانی مرۆڤایەتی، هەبووە و هەر هەیە و هەوێنی زوربەی نێوان ناخۆشی گەلان هەر ئەمەیـە. لە ئێرانی کۆندا و تەنانـەت لـە ئێرانـی ئـەمڕۆشـدا، ئـەم دژایـەتـی و نێـوان ناخۆشـیە شوێنەواری هەر ماوە و پاشان تێکەڵ بە رق و قینی ئاینیش بووە و بەردەوام بووە.

نموونـەی ئـەم دژایـەتیـە لـە مێـژوودا یـەکجـار زۆرە، کـە جاروبـار لـە شـێوەی دژایەتیش دەرچووە و بووە بە جنێو و سووکایەتی پێکردن. مێژوونووسان دەڵێن بـاوکی ئەردەشیری بابەکان بنیاتنەری بنەماڵەی ساسانی لە کوردانی شوانکارەی فـارس بـووە. ئەردەوانی پێنجەمی ئەشکانی دوا پادشای ئەشکانییەکان، نامەیەکی پڕ لـە تـەشـەر و پلار بۆ ئەردەشیری ناوبراو دەنووسێ و کوردبوونی لێدەکاتە سووکایەتی:

"*انك قد عدوت طورك و اجتلبت حتفك ايها الكردي المربي في خيام الاكراد من اذن لك في التاج الذي لبسته*". بارودۆخی خۆتت گۆڕیوە هەی کوردی پەروەردەکراو لە ژێر رەشماڵی کوردان، کێ ئیجازەی بە تۆ دا تانج لەسەر بنێی.

لە سەردەمی خەلیفەکانی عەباسیشدا، ئـەم رق و کینەیـە هـەر بـەردەوام بـوو. هێندێ لە مێژوونووسان وەك ئیبن خەلەکان وایـان بـاس کـردووە، کـە ئـەبـوو موسـلیم خوراسانی، کورد بووە. کاتێ ئەبوو موسلیم، تووشی کێشە و ئالۆزیی دەکـەن و سـکالاَ لە مەنسووری خەلیفەی عەباسی دەکات، ئەبوو دولامـەی شـاعیر بـەم شـیعرە وەلاَمـی دەداتەوە و لە هەمان کاتیشدا جنێـوی پـێ دەدا، کـە باوبـاپیرانی کـورد بـوون: بـاوکی تاوانبار، خودا ئەوەی، کە بە بەندەکانی بـەخـشیوە نـاگۆڕێ، مـەگـەر بـەنـدەکـە خـۆی بیگۆڕێ، ئایا دەوڵەتی مەنسوور هەوڵی ستەمـی لێـت داوە یـا بـا و بـاپیرانی کـوردت ستەمکار بوون.

ابا مجـــرم مـا غـيرالله نعمـــة	على عبـده حـتى يغيره العبد
افي دولـــة المنصور حاولت غدره	الا ان اهل الغدر آباؤك الكـرد

لە مێژووە فەرمیەکانی ئێراندا، بەردەوام کورد بە ڕێگر و چەتە لە قەڵەم دراوە. ڕەشیدەدین فەزلوڵڵا هەمەدانی١٣١٨- ١٢٤٧، مێژوونووس، زانا، پزیشك و سیاسەتمەداری سەردەمی غازان خانی مەغۆلی، لە نامەیەکدا، کە سەبارەت بە کورد بۆ کوڕەکەی دەنووسێ و ئامۆژگاری دەکات، دەڵێ: "... *هیچ متمانەیەکت بە خێڵی کورد نەبێ، چونکە وەك کوندەپەپو شەو بێدار و ڕۆژ کوێرن، لە ڕێگای ڕاستی و رزگاری بە دوورن، کوڕی ئێبلیس و ئامانجی کردەوەی بێ خێروبێرن و سەرچاوەی زیان و کۆگای زەرەرن و لە بەرەی دێو و کانگای فرۆفێڵن و تێکدەری بنەمای ئاین و بنبڕی نەمامی گەورەیی و گوێڕایەڵین و دانیشتوانی شاخانی ڕژدی و نیشتەجێ بووانی کێوانی ئێرەیی و ڕێبوارانی ڕێگای دوو ڕوویی و خاوەنانی ولاتانی بێبایەخیین و داوخوازی ئەوەن قەڵایەکی زۆر قایم و پەناگایەکی زۆر بەرزیان دەسکەوێ بۆ ئەوەی بە کەیفی خۆیان ڕاو و ڕووت بکەن و خەریکی تێکدانی ڕێگا و بان بن و بە شیر و خەنجەری. ... خوێنرێژ، لە خوێنی بازرگان و میوان هەر جۆگایەك بکەن بە چالاوێك و هەر دەشتێك بکەن بە دەریایەك. دەبێ لە کوشتن و بڕینی کوردەکاندا ئەو پەڕی هەوڵ و کۆشش بنوێنی و کارێ بکەی رکێفی خاوەنداریەتیی گوند و زەوی و شاخە بەرزەکان لە دەستیان دەربێنی با دەوری ئەم خێڵە بێ کەڵکە زوو تێپەڕێ و تەواو بێ و کاروانیەکان بێ ترس و. .. هاتوچۆ بکەن*". ڕشیدالدین هەروەها لە تاریخ غازانی دا ل. ١٣٤، ٢٧٧ زۆر بە خراپ باسی کورد دەکات.

ڕەنگە بتوانین بڵێین ئەمە یەکێك لە یەکەم پلانەکانە بۆ بە کۆمەڵکوشتنی کورد، کە لە مێژوودا بە زەقی دەیبینین و گەلێك جاریش دووپات کراوەتەوە.

لە سەرەتای سەدەی شازدەیەمەوە، ئێران لە باری سیاسییەوە ولاتێکی یەکپارچە نەبوو، لە هەر بەشێکیدا بنەماڵەیەکی ناوچەیی حوکمی دەکرد، کە بریتی بوون لە هێندی بنەماڵەی گەورەی دەرەبەگی ئێرانی، چەند بنەماڵەیەك لە مەزنانی عێڵ و عەشیرەتی تورك و کورد. هەروەها ژمارەیەك لە بنەماڵەی سادات، کە بە هۆی بزووتنەوەی جەماوەری خەڵکەوە لە سەدەکانی چواردەیەم و پازدەیەمدا دەسەلاتیان گرتبووە دەست. بە دەرکەوتنی قزلباشەکان واتە دەوڵەتی سەفەوی، ئەم بارودۆخە گۆڕانی زۆری بە سەردا هات. مێژوونووسانی شۆڤینیستی ئێرانی و تەنانەت ژمارەیەك لە ڕۆژهەلاتناسەکان، دەوڵەتی سەفەوی بە دەوڵەتێکی میللی و نیشتمانیی ئێرانی

ناودەبەن، کە بە هۆی خەباتی ئێرانییەکان لە دژی داگیرکەرانی تورك پێکهات. ئەم بۆچوونە لە بارەی زانستیەوە راست نییە، لەبەرئەوە لە سەدەی شازدیەمدا هێشتا هۆکاری پێکهاتنی "نەتەوە- Nation" ئامادە نەبوو، پاشان لەناو ئەو عێل و عەشیرەتانەش، کە دەولەتی سەفەویان لێکەوتبووەوە، "قەومی" ئێرانی زۆرینە نەبوو. ئەم دەولەتە بە گشتی بە تێکۆشانی عەشایری خێوەتنشینی تورك پێکهات و هەتا دوایی سەدەی شازدەیەم دەسەلات هەر بە دەستی ئەم تورکە کۆچەرانەوە بوو. زمانی تورکییش زمانی ئەوان و دەرباری ئێران بوو. دەولەتی سەفەوی هەر وەك دەولەتانی سەدە ناوەندیەکان لە خاکی ئێراندا، بریتی بوو لە کۆمەلێك عێل و عەشیرەتی نارێك و جۆربەجۆر، کە سەرکەوتووانی شەڕ بە زۆری شمشێر و رم رێکیان خستبوون و بە سەریاندا حوکمیان دەکرد. یەکەم دەسەلاتدارانی سەفەوی بە باشی دەیانزانی، کە پاراستنی یەکیەتیی ئەم ولاتە بەرینەی گەلانی جیاواز بە بارودۆخی ئابووریی جۆربەجۆرەوە تێیدا دەژی، سووك و سانا نییە. ئیدی ئەم یەکێتییەیان بە سەپاندنی مەزهەبی شیعەی دەولەتی بە سەر ئەم گەلانەدا مسۆگەر کرد. شا ئیسماعیل ١٥٢٤- ١٥٠١ بنیاتنەری ئەم دەولەتە، فەرمانی دەرکرد خەلك دەبێ لە کووچە و کۆلانەکاندا جنێو بە ئەبووبەکر و عومەر و عوسمان (خولەفای راشدین) بدەن و بە نەحلەتیان بکەن، ئەگەر کەسێك سەرپێچی کرد سەری بپەڕێنن. بیست هەزار کەس لە تەورێز سەریان بۆ ئەم فەرمانە دانەنەواند و بە تاوانی سوننیبوون کوژران، ئیتر لە هەر شوێنێکدا دامودەزگای سەفەوی دامەزرا، بناغەی کوشتن و بڕینی سوننیەکان بە تایبەت دانرا. کورد و کوردستان بوو بە ئامانجی گرنگی کوشتن و وێرانکردن. بارودۆخی ئەو خەلکانەش، کە ئاینی دیکەیان هەبوو کەوتە مەترسیەوە. "اهل الذمة" گلاو و ناپاك دەژمێردران و گەڕەکی تایبەت بە خۆیانیان بۆ دورستکردن. نەدەبوو ئاوی بارانی مالە سوننی و گاور بچێ بە سەر مالە موسلمانی شیعەدا. دەبوو مالی سوننیەکان نزمتر بن لە مالی شیعەکان.

کاتێ شا ئیسماعیل، هاتە سەر دەور و نیشتە سەرتەخت. میر و مەزنانی کوردستان بە ئاواتی سەردان و راموسانی بارەگاکەی، روویان کردە شاری تەورێز. شا هەر، کە چاوی پێکەوتن، بێ هیچ سلکردنەوەیەك، هەموویانی گرت و لە زیندانی توند کردن. ئیتر سیاسەتی بنچینەیی دەولەتی سەفەوی سەبارەت بە کوردەکان بوو بە

تەفروتووناکردنی دەسەڵاتی مەزنە ناوچەییەکان و دانانی سەردارانی قزلباش بە خۆیان و عەشیرەتەکەیانەوە لە جێگای دەسەڵاتدارانی کورد و زۆرهێنان بۆ خەڵکی ناوچە داگیرکراوەکانی کوردستان بە مەبەستی وازهێنان لە مەزهەبی سوننی و چوونە سەر مەزهەبی شیعە. هەروەها بەکار هێنانی ئەوپەڕی توندوتیژی بۆ چاوترساندنی خەڵك و سەرکوتکردنی بێ بەزەییانەی هەموو جۆرە بەرهەڵستی و ملنەدانێك.

لەپاش سەفەوییەکان، هەموو شا و بەڕێوەبەرانی ئێران هەتا ئەمڕۆ، بە گوێرەی توانا و دەسەڵاتیان، ئەم سیاسەتەی شا ئیسماعیلیان کرد بە دروشمی سەرەکی کار و کردەوەی خۆیان بەرامبەر بە کورد و کوردستان، هەرکە دەهاتنە سەر حوکم لێهاتوویی و زەبر و زۆر و دەسەڵاتی خۆیان بە لێدان و سەرکوت کردنی کورد تاقی دەکردەوە.

دەوڵەتی عوسمانی، کە بەشێکی زۆر لە وڵاتانی ئاسیای رۆژئاوا و باکووری ئەفریقای لە ژێر دەستدا بوو، خەریك بوو پەل بۆ ئەورووپاش بکوتێ و بە حیسابی چەوسانەوەی گەلانی هەژار و داگیرکردنی وڵاتان، لە بیری دامەرزاندنی ئیمپراتۆریا و خەلافەتی پان و بەرینی ئیسلامیدا بوو، دەسەڵاتدارانی ئەورووپا لە مێژ بوو هەستیان بەم مەترسیە کردبوو. پێکهاتنی دەوڵەتی شیعەی سەفەوی، باشترین هەل و ئامراز بوو بۆ ئەوان بۆ شکاندن و لەناوبردنی هەرەشەی عوسمانی و تۆڵەی داگیرکردنی کوستەنتینیە! هەروا، کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد، قیتبوونەوەی شیعەگەری لە بنەڕەتدا بۆ تێکشکاندنی ئاینی ئیسلام بوو.

خوندکاری عوسمانی سوڵتان سەلیم، کە خۆی بە جێنشینی پەیامبەری ئیسلام و بەرپرس و پارێزەری ئەو ئاینە و هەموو موسڵمانەکان دەزانی، هەستی بە مەترسی دەوڵەتی شیعەی سەفەوی بە سەرۆکایەتی شا ئیسماعیل کرد، بە کەڵك وەرگرتن لە هەستی ئاینی کوردە سوننیەکان، لە ساڵی ١٥١٤دا شەڕی چاڵدیرانی دەسپێکرد و بە یارمەتی کوردەکان لەشکری شای ئێرانی شکاند. لەو کاتەوە کوردستان دابەش کرا، زۆرترین بەش کەوتە لای عوسمانییەکان. سەرنەکەوتنی ئێران لەم شەڕەدا، نفووز و دەسەڵاتی ئێرانی لەناو کوردەکاندا بێ بایەخ کرد. لە هەمان کاتدا رقئەستووریی ئێرانییەکانی سەبارەت بە کوردەکان زۆرتر لە جاران دەرخست. نووسەری "عالم آراي نادري" مەحەمەد کازم، کاتێ دێتە سەر باسی شەڕی چاڵدیران، لە زمانی یەکێ لە مەزنانی کورد، کە لە شەڕی چاڵدیراندا شان بە شانی عوسمانی دژ بە ئێرانی سەفەوی

شەڕی کردبوو دەگێڕێتەوە، کە وتبووی " ئێمە و تورك جیاوازیمان زۆرە تەنیا شتی هاوبەشمان ئاینەکەمانە و بەس، بەڵام لەگەڵ ئێرانییەکاندا شتی هاوبەشمان زۆرە، ئێمە پێمان خۆش بوو لەگەڵ ئێرانییەکاندا بووایین بەڵام ئەوان متمانەیان بە ئێمە نەبوو بە ناچاری لامان دا لای عوسمانییەکان ". لە لای دەوڵەتی سەفەوی ئیتر کورد جێگای بڕوا و متمانە نەبوون.

لە سەردەمی شا ئیسماعیلەوە بەردی بناغەی پەیوەندی لەگەڵ کورد لەسەر ناپاکی و بێ بڕوایی دامەرزا و هەتاکو ئەمڕۆ سیاسەتی دەوڵەتان و بەڕێوەبەرانی ئێران ئەمە بووە، کە خۆیان بە داگیرکەر و کوردستان بە داگیرکراو بزانن و قەت کوردیان بە خاوەن مافی هاووڵاتی سەیر نەکردووە. کوردیش دیارە هیچکات متمانەی بە دەوڵەتی ئێران نەبووە. جەماوەری کورد لە زۆر کارەساتی مێژوویی ئێراندا دوورەپەرێز بوون و دەورێکی گرنگیان نەبووە و ئەگەر جموجولێك هەبووبێ کەڵکیان لەو هەلانە وەرگرتووە کە بۆیان هەڵکەوتووە بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆیان و رزگاربوون لە دەستی دەوڵەتی ئێران، ئەوەیە دەبینین مێژووی نێوان کورد و ئێرانییەکان شتێك نییە جگە لە پیلانگێڕان و هێرش و لەشکرکێشی ئێرانییەکان بۆ کوردستان بە بیانووی یاخی بوونی ئەوەی، کە گوایە لەگەڵ عوسمانیاکاندا نێوانیان هەیە. لە سەردەمی نوێشدا کوشتاری بە کۆمەڵی کورد بە پەڵپ و بیانووی جیاوازخوازی و هەوڵدان بۆ دامەرزاندنی کوردستانی سەربەخۆ هەر بەردەوامە.

لە سەردەمی جێنشینی شا ئیسماعیل، واتە شا تەهماسپ ١٥٧٦-١٥٢٤ دا، ئالوگۆڕێکی دیار و بنەڕەتی لە کار و کردەوەی بەڕێوەبەرانی ئێران سەبارەت بە گەلانی بندەستیان بەرچاو ناکەوێت. دەستدرێژی و گوشار لەسەر خەڵك کۆتایی نەهات و جەماوەی ماڵوێران بە وتەی مێژوونووسانی سەردەم "ئەجامێر و ئەوباش، رنوود و ئەجلاف" یا سەری خۆیان هەڵدەگرت یا دەستیان دەدایە چەك. لەم سەروبەندەدا، زولفەقار بەگ میری کوردی کەلهوڕ دژ بە شا راپەڕی. شەڕی شیعە و سوننی دوو دەوڵەتی ئێران و عوسمانی هەر بەردەوام بوو، ئەوەی، کە وێران دەبوو کوردستان بوو. بە کۆمەڵ کوشتنی خەڵکی کورد بە بیانووی لاینگری لە دەوڵەتی عوسمانی کردەوەیەکی ئاسایی بوو. لەم سەردەمەدا گەلێك لە بنەماڵە کوردەکانی کوردستانی رۆژهەڵات بە ناچاری حاڵ و ماڵەکەیان بەجێ هێشت و بەرەو کوردستانی عوسمانی

ڕۆیشتن. دەمارگریی ئاینیی ئێرانیە شیعەكان، كار و كردەوەی دڕندانە و مرۆڤكوژانەی عوسمانییەكانیی ڕوو سپی دەكرد.

شا عەباس ١٥٨٧-١٦٢٩كە حكومەتی بە دەستەوە گرت، لە زۆرانبازی و ڕقەبەریی نێوان تاقمی توركی كۆچەریی خێوەتنشین لە لایەك و ئەو دەستە و چینە دەرەبەگانە، كە خوازیاری حكومەتێكی ناوەندی و بە دەسەڵات بوون، واتە تاقمی مەدەنی، كە زوربەی زۆریان ئێرانی بوون، لایەنی ئەم دەستەی دواییەی گرت و بە تەواوی هێزیەوە كەوتە راونانی لایەنگرانی دەستەكەی تر. كوردستان لە زەمانی حكومەتی شا عەباسی یەكەمدا، زۆرتر لە جاران دووچاری وێرانی و لێقەومان بوو. شا دەوڵەتی ناوەندی ڕێكوپێك كرد و لە دژی میرە كوردەكان بێ وچان كەوتە چالاكی. شا عەباس بۆ نیشاندانی زەبروزۆری خۆی پەلاماری ئەمیر خانی لەپ زێڕین لە قەڵای دمدم و عێلی موكری دا. ئەسكەندەری مونشی توركمان، نووسەری مێژووی "عالم ئارای عباسی" لەبارەی قەتلوعامی عێلی موكری دەنووسێ: شا عەباس فەرمانی دا بە یەكێ لە لەشكرەكانی خۆی، كە (٦٠) هەزار سوار بوون، بكەونە كوشتنی خەڵكی موكری، كە لە ناوچەیەكدا بوون بە پانایی دوازدە فرسەخ. ئەم هێزە چوار شەو و چوار ڕۆژ خەریكی كوشتنی خەڵك بوون. خێڵی موكری تێكومەكان دران، پیاوەكانیان بوونە بەشی شمشێری تیژ و ژن و مندالەكانیانیش یەخسیركران و دەستیان بە سەردا گیرا. كوردێكی زۆریش بە زۆر بۆ ڕۆژهەڵاتی ئێران ناوچەی خوراسان دوورخرانەوە، كە لە ڕاستیدا بۆ ئەوە بوو بە دەستی ئۆزبەكەكان بە كوشتیان بدەن. چونكە لە هەر لایەك كوژرابا بە سوودی دەوڵەتی ئێران بوو، ئۆزبەكەكانیش موسڵمانی سوننی بوون.

شا عەباس، لە كوردەكان زۆر داخ لە دڵ بوو، لەبەرئەوە لە كاتی شەڕی ئێران و عوسمانیدا كوردەكان پشتی عوسمانییەكانیان گرت و شا عەباس خۆیشی لە لایەن كوردێكی دیلی موكریەوە وەخت بوو بەر خەنجەر كەوێ.

مێژوونووسەكانی ئەم سەردەمە وەك حەسەنی ڕوملوو و ئەسكەندەری توركمان كاتێ باسی كورد دەكەن ناشیرینترین وشە و قسەی خراپ دەدەنە پاڵ كورد. بۆ نموونە نووسەری "عالم ئارای عەباسی"، كە ناوی كورد دێنێ بە بێ قسەی تاڵ لە سەریان تێناپەڕێ: "كوردی پیس ڕەگەز"، " قەومی بێ ئاینی بیر جیاواز، كە لە موسڵمانی جگە لەناو شتێكی دیكەیان نییە"، "كوردانی دەروون پیس"و " كوردان، كە

وەحشی ترین تایفەی مرۆڤن". نووسەری "حبیب السیر" غیاسەدین کوڕی خواجە هومامەدین خاندمیر، لەسەر شەڕی شا ئیسماعیل و سارم بەگی موکری دەنووسێ:"لەبەرئەوە سارم لەگەڵ جەردە و ڕێگرە کوردەکاندا پێکەوە خەریکی ڕێگری و جەردەیی بوون، شا لەشکری ناردە سەر. سارم هەڵات و ژمارەیەکی زۆر لە کوردە بێ دینەکان کوژران و لەشکری شایش بە تاڵانێکی زۆرەوە گەڕایەوە".

لە سەردەمی شا عەباسدا، بە کۆمەڵکوژی و جێگا پێ چۆڵکردن، کوردستانی باکووریان وێرانکرد" لە ڕێگای دیپلۆماسیشەوە دەستیان خستە ناو کاروباری کوردستانی ئەردەڵانەوە. بۆ یەکەم جار خانی ئەردەڵان، کە پێشتر لە دەرباری سەفەویدا بە بارمتە ڕاگیرابوو، کرا بە شیعە چونکە شای شیعەمەزهەب کچی بە سوننی نەدەدا، شا بۆ ئەوە کوردستان لە بن دەستیدا بێ خوشکی خۆی لە خان ئەحمەد خانی ئەردەڵان مارە کرد و ئەویش ناچار بوو ببێ بە شیعە و خەیانەتی لە باوکی کرد و بوو بە والی. هەوڵی بە شیعەکردنی خەڵکیش لە لایەن دەوڵەتی ناوەندیی ئێرانەوە فراوانتر بوو. لەو سەردەمەوە بە شێوەیەکی زۆر دیار کوردستانی ئەردەڵان لە بەشەکانی دیکەی کوردستان دابڕا و لە هەمان کاتیشدا لە بەر گوشار و زۆرەملێ کۆمەڵێکی زۆر لە خەڵکی ئەم ناوە حاڵ و ماڵەکەیان بە جێ هێشت و ڕوویان کردە کوردستانی گەرمێن.

کاربەدەستانی دەوڵەتی سەفەوی، لەگەڵ ئەوەشدا، کە والی کوردستان ببووە شیعە، بەڵام هێشتا نە والی و نە خەڵکی کوردستانیان پێ موسڵمان نەبوو، هەمیشە لە پاش والی گورجستانەوە، کە مەسیحی بوو ناویان دەهێنان و جاروبار فەرمانڕەوای کورجیی نۆموسڵمانیشیان بۆ ئەم ناوە دەنارد.

لە سەردەمی شا سوڵتان حسێنی سەفەویدا(١٧٢٢-١٦٩٤) کە مەلا دەمارگیرە شیعەکان بە سەرۆکایەتی مەلا مەحەمەد باقری مەجلیسی هەموو کاروباری حکومەتیان گرتبووە دەست، بەرنامەی بە شیعەکردنی کوردستان گرنگیەکی تایبەتی پەیدا کرد. لە پێشدا والی ئەردەڵانیان وەلانا و بۆ تاقیکردنەوەی خەڵکەکە مەحەمەد خانی گورجیان کردە بەگلەربەگی کوردستان، بەڵام نەیان زانیبوو مەحەمەدخان سوننیە، ناوبراو لەگەڵ خەڵکەکە نوێژی جەماعەتی دەخوێند. دەربار، کە بەم کارەساتەی زانی، گورج دەریان کرد. شا سوڵتان حسین کوڕی سەرەك وەزیرانی خۆی بۆ سنە نارد و پێی ڕاسپارد، کە دەبێ خەڵکی ئەو ناوە بکات بە شیعە، ئەویش بێ هیچ

چەشنە سەركەوتنێ لە كارەكەیدا هەر لەوێ مرد، دەوڵەت یەكێكی تری لە كوڕەكانی سەرەك وەزیری ناردە جێگای. ئەمیش دەستی كرد بە توندوتیژیی لە دژی خەڵك، تا وای لێهات جەماوەری خەڵكی شارەكە لە دژی راپەڕین و شارەودەریان كرد. بەلام كار و كردەوەی دەوڵەتی ناوەندی بەرامبەر بە كورد هەر نەگۆڕدرا. بۆ نموونە لە ساڵی١٦٩١/ ١١٠٣دا، عەباس خان زیاد ئۆغلی سەرداری سەفەوی لە ناوچەی مەریوان لە شەڕی دژ بە سلێمان پاشای بابان، چوار هەزار كەسی لە لەشكری بابان كوشت و بە ئەسیریی گرتن، هەزار و دووسەد كەسی لە ناوچەی ئەردەڵان گرت، پاش داگیركردنی ماڵ و سامانیان هەموویانی بە بیانووی لاینگری لە دەوڵەتی عوسمانی كوشت و لە كەللەی سەریان تەپۆڵكەیەكی ساز كرد، كە پێیان دەوت "كەلێن كێو" ئێستاش هەر وای پێدەڵێن.

نادرشای ئەفشار١٧٤٧-١٧٣٦ لە پاش پەرشوبلاوی دەوڵەتی سەفەوی هاتە سەر دەور. زوربەی سالانی حكومەتی بە شەڕ لە دژی دەوڵەتی عوسمانی، كە هەرێمەكانی رۆژاوای ئێرانی داگیر كردبوو، تێپەڕی. مەیدانی ئەم شەڕانەش بە گشتی كوردستان بوو. دیسان ساڵە رەشەكانی پاش شەڕی چاڵدیران گەڕانەوە، وێرانكاری ئەم جارە كوردستانی باشوور و رۆژئاوا و ناوەندی گرتەوە، واتە هەرێمەكانی كوردستان، كە لە دوو سەدەی پڕ لە وێرانكاری بەردەوامی پێشوودا، ناوچەكانی باكوور و رۆژئاوای ولاتەكەی گرتبووەوە، رزگاریان بوو بوو. ئەم ناوچانە ئێستا بوون بە مەیدانی سەرەكیی شەڕی نێوان هەر دوو ئیمپراتۆریاكە، شار و شارۆچكە كەوتنە بەر شالاوی وێرانكاری و پاشماوەكانی كولتوور و ژیانی شارستانی كۆنی كورد، كە زۆربەیان لە دوو سەدەی رابردوودا لە روداوەكانی باكوور و رۆژئاوای كوردستان بێوەی دەرچووبوون، ئەمجارە تەفروتوونا كران. سیاسەتی باج و پیتاك وەرگرتنی نادرشا بە جارێك پشتی خەڵكی شكاند، بە قسەی شێخ مەحەمەد عەلی لاهیجی لەم سەروبەندەدا زوربەی شار و گوندەكان چۆڵكران و ولات بە تەواوی وێران بوو. نادر، كە دەیزانی سیاسەتی پاشایانی سەفەوی رۆح و رەوانی كوردەكانی بریندار كردوە و بە ئاشكرا خۆیان داوەتە پاڵ عوسمانییەكان، هەوڵێكی زۆری دا بەڵكو سەرنجی كوردكان بۆ لای خۆی رابكێشێ. لەو سەردەمەدا نامەیەكی بۆ شێخ حەسەنی گلەزەردە نووسی بە هیوای ئەوەی لە كار و كردەوەكانیدا پشتیوانی لێبكا و هەم دڵی كوردەكانی بۆ بەدەست بێنێ. نادر لەم

نامەیەدا وای نیشان دابوو وەك پاشایانی سەفەوی دەمارگیر نییە و ڕێزی سوننیەکانی لەلا هەیە. بەڵام ئەم تێکۆشانە بەرهەم و ئاکامێکی ئەوتۆی نەبوو.

لە سەردەمی قاجارەکاندا، کوردستانی ئێران کرابوو بە سێ بەشی جیاوازەوە. لای باکووری واتە ناوچەی موکری، کە لە ژێر دەسەڵاتی میرانی بابامێریی موکریدا بوو و خرابووە پاڵ مەڵبەندی ئازەربایجان، لە ژێر چاوەدێری دامودەزگای وەلیعەهد، کوڕ و جێنشینی شادا بەڕێوە دەچوو. بەشی ناوەندیش بە دەستی میرانی ئەردەڵانەوە بوو، کە لە سەدەی دوازدەیەمەوە هەتا سەدەی نۆزدەیەم دەسەڵاتی هەموو ئەو ناوە و جاروباریش دەورو پشت هەتا بەغدا و لەم لاشەوە تاکو ورمێیان گرتبووە دەست. میرنشینی ئەردەڵان لە ساڵی ١٨٦٧دا بە دەستی ناسردین شای قەجەر کۆتایی پێ هێنراو، پاش پارچەپارچە کردنی، حکومەتی هەر لایەکیان دا بە دەست شازادەیەك و گەورە پیاوێکی قاجاریەوە. بەشی باشووریش واتە هەرێمی کرماشان هەر لە مێژ بوو لە کوردستانی ئەردەڵانیان دابڕی بوو وە دابوویان بە دەست دەوڵەتشای شازادەی قاجارەوە.

لە بەر ئەوە کوردستان ناوچەیەکی بە پیتە و لە باری ستراتیجییەوە گەلێك گرنگ بوو حکومەتەکەی بە پووڵ و پارەیەکی زۆر دەفرۆشرا بە شازادەکانی قاجار، ئەوانیش بۆ ئەوەی پارەی لە دەس چوویان بهێننەوە دەست و متمانەشیان بە مانەوەی خۆیان نەبوو، بێ بەزەییانە خەڵکیان دەرووتاندەوە، لەو لاشەوە چونکە ئێران خۆی لە رووی ژیانی کۆمەڵایەتییەوە وڵاتێکی پاشکەوتوو بوو و زەمینەیەکی ئابووریی پتەوەی نەبوو بتوانێ پشتی پێ ببەستێ و لە راستیدا بە زەبری هێز کۆمەڵێك گەل و نەتەوەی پێکەوە لە چوار چێوەی یەك دەوڵەتدا کۆ کردبووەوە، دیارە جگە لە سەخڵەتی و نەهامەتی و نەخوێندەواری و دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی بەو لاوە، شتێکی پێشکەش بە گەلانی ئێران بە گشتی و گەلی کورد بەتایبەت نەکردبوو.

گەڕۆکی بەناوبانگی ئێرانی سەردەمی قاجارەکان، حاجی سەیاح، لە گەشتەکانی خۆیدا، بە کوردستانیشدا تێپەڕیوە و لە گەشتنامەکەیدا لە ژیانی نالەباری کوردەکان لەو سەردەمەدا دەدوێ، کە لە سەرەتاییترین مافی ژیان بێبەش بوون. نووسەرێکی دیکەی ئێرانی بە ناوی عەلی ئەسغەری شەمیمی هەمەدانی، چەند ساڵ دواتر بەم چەشنە باسی بارودۆخی کوردەکان دەکا: وەرزێری کورد لەوپەڕی هەژاری و

بێ دەرەتانیدا دەژی، رەنگە لەم بارەوە لە نێو وەرزێرانی ئێراندا وێنەی نەبێ، منداڵی وەرزێری کورد جگە لە کراسێکی کورت، کە نەختێ لەشی لە سەرما دەپارێزێ، شتێکی دیکەی لە بەردا نییە. زۆربەی ژن و پیاو و منداڵ تەنانەت لە زستانیشدا بە پێخاوسی بە سەر بەفردا هاتوچۆ دەکەن. "

لەگەڵ ئەم هەموو هەژاری و بێ دەرەتانیەدا، کاربەدەستانی حکومەت هەر وازیان لە ئاکاری خراپ لە دژی کورد نەدەهێنا. بۆ نموونە لە ساڵی ١٧٨٣دا، ئەحمەدخان موقەدەم مەراغەیی، گەورە فیۆدالی ئازەربایجان، باپیرئاغای مەنگوڕ مەزنی عەشیرەتی مەنگوڕ بە هەزار کەسەوە بۆ زەماوەند بانگ دەکات، گوایە بۆ بەشداری لە زەماوەندێکدا. سەرۆکی مەنگوڕان بڕوای پێدەکا و دەڕوا. خانەخوێ هەر پێنج میوان لە ماڵێکدا دابین دەکات و رادەسپێرێ لە کاتی خەودا هەر کەسە میوانەکەی خۆی بکوژێ. ئەو شەوە، هەموو خانەخوێەکان، میوانەکانیان کوشت. تەنیا یەك کەس دەرباز بوو، ئەویش دەڵێن لەبەر ئەوە بووە نەختێ زمانی تورکی زانیوە و بە پلانەکە دەزانێ.

ناوچەی موکریان لە کوردستانی ئێران هەم لە باری ستراتیجی و هەم لە باری ئابووری و سیاسییەوە یەك لە گرنگترین ناوچەکانی کوردستانە. هاوسنووریی لەگەڵ ئازەربایجان هەروەها پارچەکانی دیکەی کوردستان، بارێکی تایبەتی داوە بەم ناوە. لە کۆنەوە حکومەتی ئەم ناوچەیە بە دەستی مەزنانی بابامیرییەوە بووە، پاش کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی ئەم بنەماڵە کۆنە، پاشایانی قاجار حکومەتی ساوجبولاغی موکریان زۆر بە گران دەفرۆشت. دیارە خەڵکی ئاسایی نەیاندەتوانی بیکڕن و بە شازادەکانیان دەدا، ئەوانیش بۆ وەرگرتنەوەی پووڵ و پارەی لەدەستچوویان هەتا پێیان بکرایە خەڵك و خوایان دەڕووتاندەوە. ئەلێکساندەر کوریانس لە ساڵی ١٨٨١دا، لەم بارەوە لەسەر مەزنی مەنگوڕان هەمزە ئاغای مەنگوڕ، کە لە شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلادا بەشدارییەکی لێهاتوانەی کرد و بە زۆرەملێ باج وپیتاکیان لێوەرگرتبوو دەنووسێ:" تەنیا ئارەزووی، کە لە دڵیدا ماوەتەوە ئەوەیە، بە هەر فڕوفێڵ و تەکبیرێك بێ تۆڵەی خۆی لە ئێرانییەکان بکاتەوە و ئەو بەرتیلانەی کە حکومەتەکان لێیان وەرگرتووە دووقات لە گەروویان دەرکێشێتەوە. هەمزە ئاغا وتبووی ماوەیەکی دووروودرێژ، زنجیر لە مل گەلێك تاڵ و سوێریی ژیانم چەشت. ئاخری هۆیەکم بە دەست

هێنا، تینووی هێمنی و بێوەیبوون بووم بەشکوو ماوەیەك بێ دەردی سەر بژیم، بەڵام شازادە بۆ سوود و بەرژەوەندی خۆی ویستی تووشی ئەمماڵوێرانییەم بکا و ڕۆژم لێ بکاتە شەوەزەنگ، دیارە منیش بە تەواوی هێزمەوە شەڕدەکەم و ژیانی خۆم لە پێناوی ئەم کارەدا بەخت دەکەم". هەمزە ئاغا، کە بە قسەی خۆی وازی هێنا بوو لە هەموو شت و لە شوێنێکی هێمن دەگەڕا نەختێ بحەسێتەوە، ئەمیر نیزامی گەڕووسی بەڵێنی لێخۆشبوونی پێدەدا و بۆ وتووێژ بۆ سابلاخ بانگی دەکات و پشت قورئانی بۆ ئیمزا دەکا، کە خەیانەتی پێنەکا. هەمزە ئاغا بڕوا بە قسە و بەڵێنەکەی دەکات و بۆ لای دەچێ، بەڵام ئەمیر نیزامی خاوەن شارستانیەت! غەدری لێکرد و بە " لطائف الحيل و كمند تدبير و تدبيرات صائبة و وسائل و رسائل"! نامرۆڤانە کوشتی. بەر لەم کارەساتە محەمەد حسێن خانی فەرمان فەرما، والی ئازربایجان، جەعفەر ئاغا برای سمایل ئاغای شکاك بانگ دەکاتە تەورێز. پشت قورئانی بۆ مۆر دەکات و سوێندی بۆ دەخوات، کە غەدری لێناکات. جەعفەر ئاغا بڕوای پێدەکات، بەخۆی و چەند کەسێکەوە بۆ تەورێز دەچێت. بەڵام فەرمان فەرما دەیگرێ و پاش ئازار و ئەشکەنجەیەکی زۆر بە شێوەیەکی نامرۆڤانە هەڵیدەواسێت.

لەسەردەمی قاجارەکاندا ئەگەر ڕێگای شڵتاق و بەرتیل بۆ ماوەیەك لە کوردستان دابخرایە، دەست تێوەردان و خۆتێهەڵقورتانی حاکمەکان هەتا ئەو ڕادەیە بوو، کە زۆربەی ناوچەکەیان لە پای قەرزوقۆڵە، کە لە بازرگانانی هەندەرانیان وەردەگرت، بە بارمتە دادەنا. ئەمیر نێزام گەڕووسی لەم بارەوە بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران دەنووسێ: "... لە بەر ئەو قەرزانەی، کە خوا لێخۆشبوو موزەفەرولدەولە و مەجید خان و چەند کەسێکی تر هەیانبووە، لەم چەند ساڵەدا هێندێ لەشوێنە گرینگەکانی ئەم وڵاتە بە ناوی جۆربەجۆر، بڕێك بە ناوی ئیجارە و هێندێك بە ناوی زەمانەت و بڕێکی تریش بە ناوی کڕین، کەوتووەتە دەست بازرگانی بیانی و خۆتێهەڵقورتاندنی ئەم تاقمە لەم وڵاتەدا وا پەرەی سەندووە، کە هیچ خاوەن موڵکێکی بە هێز ئەو دەسەڵاتەی نییە. ئەم تاقمە نەك هەر خۆیان بە خاوەن موڵك دەزانن بەڵکو لە بەر پشتیوانی دەوڵەتەکانی خۆیان و ئەو حوکم و نامە و قەرارانە، کە بۆ بەهێزی و دەسەڵاتی خۆیان لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئازەربایجان وەری دەگرن ئەم موڵکانە بە وڵاتێکی سەربەخۆ دەزانن و لە ژێر فەرمانی حاکمی ناوچەکەیان

بردۆتەدەر. لەبەرئەوە لە رابردوودا حاکمەکان زۆریان گوێ نەداوەتێ ئێستا ئەمانە هێز و توانایەکی زۆریان بە دەست هێناوە". زولم و زۆری لە رادەبەدەر، خەلکی بەتەواوی بێ تاقەت کرد و بۆ راگرتنی ئەو خەلکە پێویست بوو لەشکرێکی زۆر لە ناوچەکەدا رابگیردرێ. ئەمیر نێزام گەرووسی حاکمی موکریان لەسەر بارودۆخی ناوچەی ژێر دەسەلاتی دەنووسێ: " لەبەر هاتوچۆی سەرباز و لەشکری دەولەت و تالان و کێشەی هێندێ لە خۆیان لە دژی ئەوی تر نیوەی ئەم ولاتە وا کاول بووە سالانی سالی دەوێ هەتا ئەم وێرانییە ئاوەدان بکرێتەوە، بۆ نموونە محالی شارویران، کە ئاواترین مەلبەندی ئەم ناوەیە بە تەواوی وێران بووە و سووتاوە و هەرکام لە گوندەکانی بووەتە تەپۆلکەیەکی خۆلەمێش". زولم و زۆری حکومەتی ئێران بۆ سەر خەلکی ئەو ناوە وا کارەساتێکی هێناوەتە گۆرێ، کە خەلکەکە لەوپەری بێدەرەتانیدا داوا لە کاربەدەستانی دەولەتی رووسیا بکەن بە هانایانەوە بێن و بۆ رزگارییان پشتیوانیان لێبکەن. لە نامەیەکدا، کە بە ئیمزای بیست و شەش کەس لە مەلا و بازرگان و مەزنانی عەشایری ناوچەی موکریان گەیشتووە، داوا لە کامیسارەکان کونسۆلی رووسیا کراوە، کە سەبارەت بە یارمەتیدانی کوردەکانی ئەم ناوە، دەولەتەکەی خۆی ئاگادار بکات. لە بەشێ لەم نامەدا وا نووسراوە:". .. ئێمە خەلکی کوردستان، کە لە خاکی ئێراندا سێسەد هەزار مالین، لە بەر زۆلم و سەرەرۆیی دەولەتی ئێران و بێ قانوونیان نەمانتوانی لەگەلیان بحەوینەوە، پارەکە بە ناعیلاجی، کە ئیتر تاقەتی ئەم هەموو زولم و زۆرییەمان نەما هێندێ لە گەلی کوردستان دژ بە زولم و زۆر راپەرین. لە لایەکەوە دەولەتی عوسمانی دژ بە ئێمە دەستی کرد بە هەرەشە و گورەشە لەو لاشەوە دەولەتی ئێران دوژمنی خوێنیمان بوو، هەر چەند ئێمە دەمانتوانی زولم و خراپەی دەولەتی ئێران لەسەر خۆمان وەلانێین، بەلام لە ترسی دەولەتی عوسمانی لە شەر دژ بە ئێران وازمان هێنا. ناچار سێ سەد هەزار مال لە ئێمە کۆچمان کرد. پاش کۆچکردنی ئێمە دەولەتی ئێران لەشکری هێنایە کوردستان و دەستی دایە قەلاچۆی خەلك و لە کوشتن و برینی ژن و پیاو و مندال و دیلگرتن دریغی نەکرد". ئەم زۆرەملێ و بارودۆخە ناهەموارە کاری کردە سەر هەست و نەستی نەك هەر رووناکبیری ناوچەکە بەلکو هەستی نیشتمانپەروەریی هەموو جەماوەری خەلکیشی بزواند.

له کوردستانی ئەردەڵانیش، پاش ئەوە کۆتاییان بە دەسەڵاتی بنەماڵەی دێرینی ئەردەڵان هێنا، دەوڵەتی ناوەندی فەرهاد میرزا موعتەمەد ئەلدەوله، مامی ناسرەدین شا، پادشای ئێرانی کرد بە فەرمانڕەوای ئەو ناوە. ناوبراو بۆ ئەوە زەبروزۆری خۆی نیشان بدا هێرشی کردە سەر هەورامان، حەسەن سوڵتان هەورامی بە غەدر و خەیانەت کوشت و سەرانسەر هەورامانی سووتاند و وێرانی کرد.

"هێزەکانی ئێران پاش سەرکوت کردنی هەر چەشنە دژایەتی و بزووتنەوەیەکی کورد، هەموو وڵاتەکەیانیان وێران دەکەن تا بەرهەڵستییەکی ئەوتۆ لەلایەن کوردەوە نەبینن، بە درێژایی ئەو رێگا و بانەی پێیدا دەڕۆن گوندە کوردنشینەکان تالان دەکەن و دەسووتێنن هەر کوردێك بەر دەست بکەوێ دەیکوژن." ئەمە گەواهی دیپلۆماتێکی بیانییە لە ئێران لەبارەی بارودۆخی ئەو کاتەی کورد.

کورد لە فۆلکلۆری فارسدا

فولکلۆری گەلی فارس زۆر دەوڵەمەند و بەرینە. قسەی نەستەق و پەندی پێشینان و گۆرانی و چیرۆك و ئەفسانە لە لای فارسەکان بە زاراوەی جۆربەجۆری فارسی قووڵە و سەرنج راکێش. هەر فارسێك سەبارەت بە هەر چەشنە باسێك دەتوانێ گەلێك شیعر و قسەی نەستەق بۆ تام و چێژ و پتەوبوون و بۆ بایەخی قسەکانی، تێکەڵ بە وتەکانی بکات و رەنگە هیچ کاتێ بۆ قسەی نەستەق و پەندی پێشینان دانەمێنێ. لە فولکلۆری گەلی فارسدا زۆر قسەی سەیر و سەمەرە سەبارەت بە گەلانی دیکەی وڵاتی ئێران بەرچاو دەکەون، کە زوربەیان لە دژایەتیی ئاینییەوە یا لە خۆباییبوونەوە سەرچاوەیان گرتووە و زۆربەی ئەم قسانە بۆ سەردەمی سەفەوییەکانیش دەگەڕێنەوە. هێندێ لەم قسە سەیرانە وا تێکەڵ بە ژیانی رۆژانەی خەڵك بووە و لە زمانی فارسیدا جێی بووەتەوە، گەلێك کەس ئێستاش نازانن سەرچاوەی ئەم وتانە چیە و لە کوێوە هاتوون. بەشێك لەم قسانە بە درێژایی مێژوو رەواڵەت و ناوەرۆکی گۆڕاوە و بووەتە جنێو و هەموو کەس بەکاری دێنێ، تەنانەت ئەو کەسانەش کە ئەم قسانە بۆ ئەوان دروست کراون، بۆ نموونە"پدر سوخته"باوك سوتێندراو کە ئەمڕۆ لە زمانی فارسیدا بووەتە جنێوێکی ئاسایی، لە سەردەمی سەفەوییەکاندا ساز بووە و بەو کەسانەیان

دەوت، کە ئێسك و پروسکی مردووەکانیان لە قەبر دەرهێنابوون و سووتاندبوویان، ئەم کەسانە بە گشتی سونیئاین و کورد بوون. جنێودان بە سێ خەلیفەی راشدین ئەبووبەکر، عومەرو عوسمان و هاوسەری پێغەمبەری ئیسلام، واتە عایشە، جنێوێکی رۆژانەیە. کاتێ دایکێك زۆر لە کچەکەی تووڕە دەبێ بە عایشە وێنای دەکات و ئەگەر لە کوڕەکەی قەڵس بوو پێ دەڵێ عومەر. ئەم جنێوە بەتایبەت بەو کوردانەی، کە سوننی مەزهەبن دەدرێ. لە لای خەڵکی شیعەی چینی خوارەوەی کۆمەڵگای فارس و بە گشتی گەلانی شیعە مەزهەب، ئێستاش رێورەسمی عومەر کوژان، هەر بەردەوامە. جەماوەری خەڵکی شیعە بەتایبەت نەخوێندەواران، سوننی بە گلاو دەزانن و تەوقەی لەگەڵ ناکەن. تەنانەت وادەزانن سوننی کلکی هەیە! لە لای ئەوان سوننی و کافر هیچ جیاوازییان نییە.

کورد لە لای شیعەکان، سوننیە، عومەریە و کافریشە. شیعەیەکی بە دین دەبێ هەوڵ بدا بیانکات بە موسڵمان، واتە شیعە و ئەگەر نەبوو خۆی لێیان دوور بخاتەوە باشە و بڕوا و متمانەی پێیان نەبێ. لە فولکلۆری فارسدا گەلێك قسە سەبارەت بە کورد هەیە، کە لێرەدا چەند دانەیەکی بۆ نموونە دەس نیشان دەکەین.

بە گشتی فارس کورد بە گێل و گەوج و دواکەتوو دەزانن و لە لای ئەوان جلوبەرگی کوردی، داب و نەریت و تەنانەت گۆرانیی کوردیش نیشانەی ئەم دواکەوتوویەیە. لەو رووەوە دەڵێن: *ورچ دەبێ بە ئینسان، بەڵام کورد نابێ*. هەروا، کە ئاماژەی پێکرا لە لای شیعەکان کورد گلاوە و کافر و پیاوکوژە و نابێ نە شتی لێ وەرگری، نە شتێکی بدەیتێ، بەڵام ئەگەر ناچار بووی بەم چەشنەیە، کە لەم وتەیەدا وتراوە: *لە ماڵی کورد نان بخۆ، بەڵام نەکەی شەو لە ماڵیدا بنووی، چونکە شەو بە خەنجەرەکەیەوە دێتە سەرسکت*. کورد پیس و پۆخڵە و لە شارستانیەت بە دوورە، وەك دەڵێن: حەمامان هەبوو منداڵەکان خواردیان. کورد ساویلکە و بەستەزمانە، لەم وتەیەدا دەردەکەوێ **کوردی دۆ نەدیو**. لە لای فارسان کورد ژێردەستەیە و لە مافی هاووڵاتی بێ بەشە و وەکو مرۆڤێکی پلە دوو سەیر دەکرێ، کە دەڵێن: ئەگەر روو بە کورد بدەی بە کڵاشەکەیەوە دێتە ژوورەوە. و گەلێك قسەی تریش.

کورد لە ئەدەبی نووسراوی فارسیدا

لە ئەدەبی فارسیشدا بە هەموو شێوەیەك باسی کورد کراوە، بەڵام پێش ئەوە بچینە سەر ئەم باسە، پێویستە لە بیری نەکەین، کە بەشداری کوردیش لە پێکهێنانی ئەدەبی فارسیدا وەك گەلانی تری ئێرانی، زۆر دیار و جێگای تێبینییە. بۆ نموونە یەکێ لە یەکەم شاعیرانی فارسینووس، ئەبولحەسەن عەلی کوڕی مەحەمەد ئەلغەزالی ئەللەوکەریە، کە لە سەردەمی سامانیەکاندا ژیاوە. لەوکەری شاعیرێکی کورد بووە و بە زمانی فارسی شیعری نووسیوە. لە یەکێ لە شیعرەکانیدا ئاماژە بە کوردبوونی خۆی دەکات و دەڵێ: خودایە خۆ تۆ دەزانی بوخارا لە لەوکەر خۆشترە، بەڵام کوا کورد بە دۆی بیاوان دەحەسێتەوە.

بخارا خوشتر از لوکر خداوندا همیدانی ولیکن کرد نشکیبد از دوغ بیابانی

ئەم شیعرە بە یەکێ لە کۆنترین شیعری فارسی ناسراوە.

یەکێکی تر لە شاعیرە فارسینووسەکان، کە لە دایکەوە کورد بووە، شاعیری بەناوبانگ نیزامی گەنجەویی، دانەری شیرین و فەرهاد و لەیلی و مەجنوونە، کە لە یەکێ لە شیعرەکانیدا راستەوخۆ باسی کوردبوونی دایکی، کە لە بنەماڵەیەکی مەزن بووە، دەکات، دایکم ئەو مەزنە کوردە، دایکانەیە، لە تەکمدا مرد.

گر مادر من رئیسه کرد مادر صفتانه پیش من مرد

ئەبوولقاسمی فیردەوسی شاعیری مەزنی ئەدەبی فارسی و دانەری شانامە، کاتێ باسی زەحاکی ماران دەکات، دەڵێ: زەحاك دو مار لەسەر شانی روابوو، ئەم دوو مارە زۆریان ئازار دەدا، بۆ سرەوتنی ئێش و ئازاری دەبوو هەموو رۆژێك مێشکی سەری دوو گەنج دەرخواردی ئەم دوو مارە بدرێت. چێشتکەری زەحاك پیاوێکی باش بوو، هەموو رۆژ یەکێ لەو لاوانەی قوتار دەکرد و لە جیاتی مێشکی ئەو مەڕێکی دەکوشتەوە و

مێشکەکەی لەگەڵ مێشکی لاوەکەی تر تێکەڵ دەکرد و دەرخواردی مارەکانی دەدا و ئەو گەنجە وا رزگاری دەکرد، بێ ئەوە کەس بزانێ دەینارده کێو و شاخان خۆی بشارێتەوە، ئەمانە زیادیان کرد و کورد لە مانەوە بەدی هاتن. ئینجا فیردەوسی دەڵێ ئێستا کورد لەو تۆوەوە سەرچاوە هەڵدەگرێ و ئاوەدانیی لە بیر نەماوە.

کنون کرد از آن تخمه دارد نشان   که ز آبـــاد نایـــد بدل بـــرش یـــاد

وەکو پێشتر کە لە بەشی فولکلۆردا باسمان کرد، بە گشتی فارس، گەلانی تر بە هاوشانی خۆی نازانێ و هەمیشە لە سەرەوە بۆ خوار سەیریان دەکا. لە روانگەی شاعیرانی فارسەوە، کەسایەتیی کورد زۆر نزمە و ئەوانیش کورد وەك دز و جەردە سەیر دەکەن. شاعیری پایە بەرزی ئەدەبی فارسی و جیهانی، مەولانا جەلالەدین١٢٧٣-١٢٠٧ بەناوبانگ بە مەولەوی، لە شیعرێکدا باسی کورد دەکات وەك دزێکی زۆر خراپ، دەلێ: کوردم دیوە دزی بکات، بەلام سەیری دزەکەی ئێمە بکەن، کوردی دزی.

کرد دیدم کو کند دزدی و لیك   دزد ما را ببین، که او دزدید کرد

لە شعرێکی دیکەدا، کە دیارە بۆ مەبەستێکی بیروباوەڕ گوتراوە دەڵێ: واز لە پێست و رووکەش بێنە، دەست بدەرە ناوەرۆك، یا ببیستە چیرۆکی ئەو تورك و کوردە، کوردەکە بۆ دزینی هەنبانەی تورکەکە، بەرگی دەروێشی کردە بەر و سەر و ریشی خۆی تاشی.

پوست بهل دست در آن مـــغز زن   یا بشـــنو قصـــه آن ترك و کـــرد
کـــــرد پی دزدی انـــــبان تـــــرك   خرقه بپوشید و سر و مو سترد

لە لای سەعدی ١٢٩٢-١٢١٢، شاعیری هەستیاری فارس، کورد گیانلەبەرێکی ناقولا و ڕەمەکی و نەزانە. سەعدی دەگێڕێتەوە: شەوێك کوردێك لە بەر زکئێشە تا بەیانی نەنووست، بە هەڵکەوت پزیشکێك لەو ناوەدا بوو، وتی ئەگەر کابرایە بەم چەشنە گەڵای مێو بخوات، پێم سەیرە بگاتە بەیانی.، ئەر تیری کەوانی تاتاری بە دڵ بکەوێ، باشترە لەئێشی قورسایی خواردنی ناسازگار لە زکدا. گەر بە

پارووپەك ڕێخۆڵە پێچی تێکەوێ، هەموو تەمەنی نەزان لە هیچ و خۆڕایی بەسەر دەچێ. بە ڕێکەوت ئەو شەوە پزیشکەکە مرد، چل ساڵ تێپەڕی و کوردەکە نەمرد. (ڕەنگە کوردەکە یاپراخی خواردبێ!)

شبی کردی از درد پهلو نخفت — طبیبي در آن ناحیت بود و گفت
از این دست کو برگ رز میخورد — عجب دارم ار شب به پایان برد
که در سینه پیکان تیر تتار — به از ثقل ماکول ناسازگار
گر افتد به یك لقمه در روده پیچ — همه عمر نادان برآید به هیچ
قضا را طبیب اندر آن شب بمرد — چهل سال ازین رفت و زندست کرد

حافزیش١٣٩٠-١٣٢٥ کورد بە هەژار و بێ دەسەڵات و بێ بایەخ دەزانێ و دەڵێ واز لە حیکمەت و فەلسەفە بێنە، چونکە لە کاتی مردندا، ئەرەستۆش وەك کوردێکی بێچارە گیان دەسپێرێ.

مزن دم ز حکمت، که در وقت مرگ — ارسطو دهد جان چو بیچاره کرد

سەبارەت بە کورد، لەم چەشنە نموونانە لە ئەدەبی فارسیدا زۆرن.

♣ ئەم باسە بەشێکە لە کتێبێك، کە لە داهاتوودا لەلایەن مەڵبەندی کوردۆلۆجییەوە بڵاو دەکرێتەوە.